

Dalia Šiukštienė*

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Lietuvos ir Rusijos ekonominiai ryšiai: globalus fonas, nacionaliniai ir grupiniai interesai pozityvinės ekonomikos požiūriu

Šiame straipsnyje autorė siekia įvertinti dviejų valstybių ekonominį bendradarbiavimą, ypač kuro–energetikos srityje, pozityvinės ekonomikos požiūriu, grindžiamu ne normatyviniais teiginiais, o statistikos rodikliais, skaičiavimais, sentencijomis ir pavyzdžiais. Kryptingai analizuojamos 2004–2005 metų Lietuvos ir Rusijos ekonomikos tendencijos, įvykiai ir faktai, susiję su Lietuvos kuro–energetine sistema, stengiantis išryškinti šios srities svarbą Lietuvos nacionaliniame ūkyje, paaiškinti atskirų sprendimų priežastis, atskleisti jų strategus ir vykdytojus, galimas pasekmes ekonomikos plėtrai ir gyventojų ekonominiam saugumui.

Įvadas

Dabartiniu metu tiek akademiname lygmenyje, tiek politikų pasisakymuose nuolat kartojama mintis, kad Lietuvos nacionalinė ekonomika yra pasaulinės ekonomikos sudedamoji dalis, o nuo to, koku mastu Lietuvos ūkio plėtra derinasi su pasaulinės ekonomikos tendencijomis, priklauso šalies ekonomikos stiprybė ir silpnybė. „Kaimynai iš už ES sienų ima susiorientuoti, kad Lietuva yra ES narė ir investavimas joje bei kiti ekonominiai ryšiai su jos verslu yra ryšiai su ES verslu“, o didžiausias viso nepriklausomybės laikotarpio pasiekimas – tai „visiškai išmontuota komandinės ekonomikos sistema“ ir tai, kad „kartu krito ir beveik visi vien tokiai ekonomikai dirbantys „dinozaurai“, – 2005 metų pradžioje džiaugėsi žymus ekonomistas teoretikas¹. Mokslininkas neabejojo dėl šalies ekonomikos augimo – „apskritai paėmus, turėtume po 14 metų imti panašėti į dabartinį Liuksemburgą ar kitą mažą Europos šalį“². Toks požiūris suintrigavo šio straipsnio autorę – stažuotėje Liuksemburge jai yra tekę gilintis į tos šalies ekonominės politikos vingrybes, gyventojų bei valstybės požiūrį į ekonominį saugumą. Tai paskatino prisiminti ir pozityvinės ekonomikos principus. Juk, kaip rašė Miltonas Friedmanas, prasminga gali būti kiekviena

* Dalia Šiukštienė – ekonomistė, Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros lektorė. Adresas: Šilo 5a, 10322 Vilnius, tel. (5)2103569, el. paštas: d.siukstiene@delfi.lt.

¹ „Prof. J. Čičinskas apie 14 metų kuriamą mūsų valstybę“, IŽ interviu, „Integracijos žinios“, 2004 m., nr. 7–8.

² Ten pat.

apibendrinimų sistema, kuria siekiama „numatyti bet kokių aplinkybių pasikeitimų padarinius, kuriant teorijas ir hipotezes apie stebėjimu dar neužfiksuotus reiškinius“³. Autorės manymu, net vienas aspektas – Lietuvos ir Rusijos ekonominių ryšių struktūra, o dar detaliau – prekyba energetiniais ištekliais, ryškus šios srities politizavimas pasaulinių tendencijų bei ekonominio saugumo koncepcijos fone tampa grėsme mažos valstybės gerovei. „Derlius naujas, bet šaknys – senos“, – ši sentencija tiktų išreikšti autorės nuostata.

Konkurencingos ekonomikos sukūrimas, krašto aprūpinimas energija ir energijos ištekliais, transporto infrastruktūros plėtojimas yra pripažinti ekonominio saugumo faktoriais Lietuvos nacionalinio saugumo sistemoje⁴. Didžiuodamiesi narystės ES faktu, vis dažniau atsigrežiame į kitą faktą: šalies gamybinei struktūrai reikalingi ištekliai koncentruojasi Rytuose, o net 25 proc. pasaulinių mineralinių išteklių priklauso Rusijai, tuo pačiu darydami Lietuvos nacionalinę ekonomiką iš dalies priklausomą nuo Rusijos interesų.

Deja, politinės spekuliacijos Lietuvoje vis dažniau painiojamos su ekonomikos reikalais. Prisiminę 2005 metų pradžioje vykusią polemiką ar Lietuvos Prezidentui dera dalyvauti pergalės prieš nacius 60-mečio minėjimo iškilmėse Maskvoje, tokiam teiginiui rastume pakankamai įrodymų. Pavyzdžiui, Lietuvos pramoninkų konfederacijos vadovas Bronislovas Lubys agitavo taip: „Mums reikia galvoti ne tik apie tai, kaip mes pademonstruosime vienokią ar kitokią savo šleifą, bet ir apie tai, ką mes valgysime ir ką mes turėsime, kaip mes plėtosime ekonomiką, nes šiandien mūsų ekonominiai klausimai yra svarbesni ir aštresni“⁵. Seimo opozicijos lyderis Andrius Kubilius sakė, kad tokius žodžius reikia traktuoti kaip Kremliaus gąsdinimą, grasinimą ir šantažą, o Europos parlamento narys Vytautas Landsbergis buvo dar kategoriškesnis – taip ant svarstyklių, esą, vienoj pusėj dedama Lietuvos garbė, o kitoj – lietuviškų verslo partnerių piniginė, baiminantis, kad koki pusmetį ji galbūt nepilnės⁶.

Beveik tuo pat metu Rusijos užsienio reikalų ministerija išplatino pranešimą, kad Rusija ir ES sutarė dėl tarpusavio bendrųjų erdvių – ekonomikos, išorinio saugumo, vidaus saugumo, laisvės ir teisingumo bei kultūros – ir parengė naujos sutarties metmenis⁷, tačiau gilesnių ekonominių komentarų ar politinių vertinimų šis faktas Lietuvoje nesulaukė. Pačioje Rusijoje situacija buvo aptariama kaip galimybė naujam šuoliui, pavyzdžiui: „Dabar Europa 3–4 metams nugrims ieškodama naujų kelių; reikia išnaudoti šiuos ieškojimus, aktyviai įsijungti, kad suformuotume strateginį bendros ateities supratimą vietoj „keturių kelio gairių“, pridengiančių santykių tuštumą ir smulkios tarpusavio prekybos taktiką (...), nes mes, kaip ir anksčiau, galime išlošti dėl augančių

³ Friedman M., „*The Methodology of Positive Economics*“ in *Essays in Positive Economics* (1953), University of Chicago Press, <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/us/friedman.htm>.

⁴ Lietuvos Respublikos Seimas, 2002 natų nacionalinio saugumo sistemos būklės ir plėtos ataskaita, Vilnius, 2003, <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w3>.

⁵ Kuzmickaitė J., „B. Lubys: Inžinierių kartos verslininkas“, „Atgimimas“, 2005 m. kovo 22 d.

⁶ „V. Landsbergis: pramonininkai spaudžia prezidentą“, DELFI informacija, 2005 m. kovo 3 d., <http://www.delfi.lt/archive/index.php?d=6167388>.

⁷ DELFI informacija, <http://www.delfi.lt/archive/index.php?id=6646370>.

energijos poreikių ir kainų jiems, todėl ant pasaulio „geostrateginių svarstyklių“ sveriamė daugiau, nei kai kas galvoja“⁸.

Lietuvoje kunkuliuoja aistros dėl smulkesnių, tačiau su Rusijos energetiniais ištekliams susijusių problemų. Vyriausybės metinėje ataskaitoje, pristatytoje Seimui 2005 metų pavasari, buvo pažymėta, jog dėl užsitęsusių įtemptų „Mažeikių naftos“ santykių su Rusijos vyriausybe padidėjo tikimybė, jog Rusija „per Kremliai lojalias kompanijas „LUKoil“ ir „Gazprom“ perims tiesioginę akcinės bendrovės „Mažeikių nafta“ kontrolę“, taip imdama dominuoti Lietuvos naftos sektoriuje. Tačiau tik liepos mėn. Seimo Nacionalinio saugumo komitetas sureagavo – pareikalavo griežtesnės Vyriausybės pozicijos, nes „ne vien ekonominės naudos kriterijais turi būti remiamasi, bet visų pirma – nacionalinio saugumo“⁹.

Tokia polemika provokuoja adekvatų visuomenės požiūrį į Lietuvos ekonominius ryšius su Rusija¹⁰. Lietuvos Laisvosios rinkos instituto vadovai teigė, jog „politinei įtakai daryti paprastas naftos kranelis šiandien yra per silpna priemonė, nebent mes patys tą priemonę sustiprintume (...). Rimtai išsiveldama į naftos istoriją, Lietuvos Vyriausybė politinę riziką tik padidintų, o ekonominės – nesumažintų“¹¹.

Todėl modernėjanti pasaulio ekonominė mintis ir skatina į dviejų valstybių ekonominį bendradarbiavimą bei jo įtaką nacionalinėms ekonomikoms pažvelgti vadovaujantis principais, kurie yra „sulydyti iš dviejų elementų – kalbos ir esminių hipotezių rinkinio“¹².

1. Normatyviniai teiginiai reiškia įvertinimą, pozityvinė ekonomika aiškina pasaulį tokį, koks jis yra

Akademiiniame lygmenyje daug metų stengiamasi racionaliai paaiškinti, kas yra ekonomika, ieškoma fundamentalizmo ir realizmo sąsajų. Pavyzdžiui, XIX šimtmečio mokslininkas Alfredas Maršalas ekonomiką apibūdino kaip „mokslą apie žmonių elgseną verslo sferoje“; Oskaras Morgenšternas, Prinstono universiteto mokslininkas, ieškodamas tikrosios ekonomikos teorijos vietos ekonomikos politikoje, ryžtingai kritikavo daugelį ekonominės statistikos rodiklių ir teigė, kad ekonominė analizė privalo būti visiškai nepriklausoma nuo

⁸ Караганов С., „Резкое падение влияния России в странах бывшего СССР“, Российская газета, 21.07.2005, <http://www.rambler.ru/db/news/print.html>.

⁹ BNS informacija, 2005 m. liepos 26 d., <http://www.delfi.lt/archive/index.php?id=7162893>.

¹⁰ „Baltijos tyrimai“ 2004 m. rugpjūčio–rugsėjo mėn. tyrimo ataskaitoje skelbė, kad tik 14 proc. Lietuvos gyventojų mano, jog Rusijos Federacija nori vystyti abipusiai naudingą bendradarbiavimą, po metų atliktos verslo įmonių vadovų apklausos ataskaitoje – kad 75 proc. verslininkų mano, jog Lietuvai yra būtinas nepriklausomas naftos tiekimas, 47 proc. nepalančiai vertina „Gazprom“, 31 proc. – „Lukoil“ veiklą (šalt.: „Lietuvos verslininkai neigiamai vertina „Gazprom“ ir „Lukoil“, DELFI informacija, 2005 m. liepos 26 d., <http://www.delfi.lt/archive/index.php?id=716153>).

¹¹ Steponavičienė G., „Dalybos briedžių girioje“, „Laisvoji rinka“, 2005 m., nr. 1, sausis–kovas.

¹² Friedman, (3 išnaša).

ideologijos¹³. Modernaus požiūrio atstovai mano, kad normatyvinis ekonomikos aiškinimas – tarsi receptų rašymas orientuojantis į politinę konjunktūrą. Išties ypač daug standartinių normatyvinės ekonomikos kategorijų bei teiginių girdime politinių rinkimų įkarštyje ir kas ketverius metus regime vis naujus žmones, šūkaujantiems apie ekonomines problemas valstybėje ir savo ketinimus vykdyti ekonomikos reformas, didinti biudžeto pajamas turtingųjų sąskaita ir pan.

Pozityvinė arba aprašomoji ekonomika remiasi konkrečiais faktais, siekdama parodyti, kaip ekonomika veikia realiai, bet, vertindama priežastingumą, neatsiriboja nuo standartinių normatyvinių rodiklių ir susiduria su sunkumais juos interpretuodama – juk neįmanoma atlikti ekonominių eksperimentų, o žmonės, įgydami patirties, keičia įprastus veiksmus. Pozityvinė ekonomikos teorija, remdamasi statistika, siekia tik parodyti „Kas yra dabar, kas buvo ir kas, tikėtina, gali būti“, o racionaliausių sprendimų ieško ir juos įgyvendina visuomenė per savo teisingai pasirinktus politikos lyderius¹⁴. Paprasčiausias pavyzdys, rodantis normatyvinės ir pozityvinės ekonomikos nuostatų skirtumą, yra požiūris į alkaną žmogų. „Šis žmogus yra alkanas, ir mes privalome jį pamaitinti“, – pasakytų normatyvinės ekonomikos šalininkai. „Šis žmogus yra alkanas, bet kokie būtų mūsų kaštai, jei jį pamaitintume? Kokią naudą turėtų mūsų visuomenė, jei šis žmogus būtų sotus? Ką mes prarastume, jei šis žmogus liktų alkanas?“ – panašius klausimus keltų sau pozityvinės ekonomikos šalininkai ir bandytų varijuoti atsakymus, analizuodami kiekvieno sprendimo kaštus ir tikėtiną naudą, testuodami esamas ir kurdami naujas hipotezes¹⁵. Pasak pozityvinės ekonomikos skeidėjo M. Friedmano, negali būti formalios metodikos, išguldytos popieriuje, kaip tą daryti – tai įkvėpimo, intucijos, išradingumo sąveika; jos esmę sudaro vizija, kai pamatoma kas nors naujo įprastuose dalykuose; todėl pozityvinės ekonomikos metodologija nėra populiarinama kaip mokslo traktatai ar vadovėliai – jai talkina sentencijos ir pavyzdžiai, o ne silogizmas ar teoremos¹⁶.

2. Apie Lietuvos realųjį kapitalą, ekonomikos viziją ir lengvai pažeidžiamas grandis

Strategine prasme pasaulinė ekonomika yra toji aplinka, kur tendencijos kaip galimybė ar grėsmė veikia bet kurios valstybės ilgalaikę nacionalinę plėtrą. Pusę amžiaus Lietuva pasaulio ekonomikoje reiškė tik sužlugusios TSRS ekonomikos sistemos dalį. Žinome, kad iki sovietinės industrializacijos Lietuva buvo agrarinė šalis, o sovietinės industrializacijos metu šalies realusis kapitalas buvo sukurtas vadovaujantis sovietinių žinybų Maskvoje suformuluotais kooperacijos atskirų ūkio šakų viduje principais. Šiandien skundžiamės, kad

¹³ Morgenstern, *The Limits of Economics*, London, 1937, p. 42.

¹⁴ Sampson Herman, „Welcome to are 012“, <http://www.cals.nesu.edu/course/are012/lecture.htm>.

¹⁵ Friedman, (3 išnaša).

¹⁶ Ten pat.

dabartinės Lietuvos ūkio plėtros sunkumus sąlygoja iš sovietinio laikotarpio paveldėto realaus (fizinio) kapitalo atsilikimas. Teigiame, kad dešimtmečius vadovavusis sovietiniais regioninės plėtros principais, kai Lietuva buvo priskiriama arba šiaurės–vakarų regionui, kuriam priklausė Baltarusija ir Leningradas, arba Pabaltijo regionui su priskirta Kaliningrado sritimi, šalis nepriklausomybę pasiekė su iškreipta ekonomikos struktūra, kuri kitomis politinėmis aplinkybėmis būtų susiklosčiusi natūraliai. Ir retai prisimename, kad per sovietinį laikotarpį Lietuvoje buvo sukurtos iš tikro naujos elektronikos, staklių ir įrenginių gamybos, chemijos ir karinio komplekso produkcijos pramonės šakos, nors buvo vystomos ir tradicinės maisto, lengvosios ir statybinių medžiagų pramonės šakos¹⁷. Deja, paveldėta ūkio struktūra praktiškai nebuvo susieta su vietinių žaliavų ir išteklių galimybėmis.

Pereinamoju laikotarpiu 1990–2000 metais Lietuvoje buvo sprendžiama nemažai specifinių problemų, nes ūkio struktūra blogai koreliavo su tikraisiais šalies pranašumais, buvo ir tebėra sunkiai pritaikoma prie pasaulinių ekonomikos plėtros tendencijų. Jei tuo metu pasaulio ūkio struktūroje buvo konstatuojamas dinamiškumas ir dėsningumas¹⁸, tai Lietuvos atvejis yra charakteringas tendencijomis, susiklosčiusiomis daugelyje mažų ir vidutinių pajamų šalių. Šakinė Lietuvos pramonės struktūra tiesiogiai priklauso nuo turimo fizinio kapitalo ir atitinkamos kvalifikacijos darbo jėgos kiekių, kurie keičiasi lėtai. BVP didėjimas modernių informacinių technologijų ir telekomunikacijų paslaugų sąskaita, taip pat valdymo, švietimo ir sveikatos apsaugos paslaugų vertės augimas, kylantis iš gerėjančių galimybių jas finansuoti¹⁹, yra gana menkas.

2001–2002 metais 14 ekspertų grupių analizavo Lietuvos ekonominę padėtį, o išvados ir siūlymai virto Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 metų birželio 12 d. nutarimu nr. 853 patvirtintu dokumentu „Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikė strategija“. Iš šio poligrafijos leidiniu visuomenei pateikto dokumento kyla tokia vizija: 2015 metais (...) „Lietuva, jau būdama ES senbuve“ ir „modernizavusi ūkio strategiją ir valstybės ekonominę politiką bei naudodamasi ES finansine ir technine parama“, bus iš esmės realizavusi „ES socialinį ekonominį modelį – gerovės valstybės, kurioje nedidelis nedarbas, aukšta darbo kaina, stiprios socialinės garantijos ir aukštas socialinės sanglaudos lygis“²⁰. Šiame dokumente yra teiginių, tiesiogiai susijusių ir su šio straipsnio tema. Pavyzdžiui, pripažįstant, kad pasaulio prekyba dideliu mastu – apie vieną trečdalį visos prekybos apimtys – yra prekyba tarp transnacionalinių

¹⁷ Vilkas E., Vasiliauskas A., Kuodis R., *Ekonomikos augimo ir jos struktūros plėtotės strategija*, p. 13, <http://www.ukmin.lt/files/Docs/Ilgalaikė.doc>.

¹⁸ Dėl šio teiginio sutaria dauguma mokslininkų nepriklausomai nuo požiūrio į tyrimo metodologiją: ekonomikos raidos procese „pirminės šakos“ – žemės ūkis ir kasyba – šakinėje struktūroje yra keičiamos „antrinėmis“ – apdirbamąja pramone ir statyba, o šios „tretinėmis“ šakomis – paslaugų sritimi. Pagrindinė BVP pokyčių išsivysčiusiose šalyse tendencija XX a. antroje pusėje yra susijusi su vyraujančia 60–70 proc. paslaugų sektoriaus dalimi. Industrijinėse šalyse apdirbamosios pramonės dalis BVP didėja tik kol pasiekiamas tam tikras lygis, po to stabilizuojasi arba mažėja, o žemės ūkis, pramonė ir prekyba integruojasi į agropramoninį kompleksą, kuris išreiškia naują gamybinių santykių tipą (šalt.: Vilkas, cit.17).

¹⁹ Vilkas, (17 išnaša) p. 27.

²⁰ Lietuvos Respublikos ūkio ministerija, Lietuvos mokslų akademija, *Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikė strategija*, Vilnius: AB Vilspa, 2003, p. 20.

korporacijų, dokumente rašoma, jog „reikia imtis priemonių, kad visuomenės ir dalies vietinio verslo priešiškus šioms korporacijoms būtų eliminuotas“, o tarp strateginių Lietuvos tikslų nurodomi ketinimai „toliau vykdyti aktyvią elektros energijos ir naftos produktų eksporto politiką, skatinti elektros energijos ir gamtinių dujų tranzitą“ bei „patobulinti Rusijos, NSV ir Azijos šalių rinkų analizę, atsižvelgus į tai, kad jos turi didelio augimo potencialą“²¹.

Pasaulio banko atliktoje Lietuvos investicinio klimato įvertinimo studijoje konstatuota, kad Lietuva tarptautinėje rinkoje neturi savo specializacijos ir dirba srityse, iš kurių gauna mažą pridėtinę vertę. Pasak studijos, aukštųjų technologijų eksportas sudaro vos 5–6 proc. viso šalies eksporto – pagal šį rodiklį Lietuva varžosi dėl paskutinės vietos su Latvija tarp ES narių²², o gyventojai, nors ir turi gerą išsilavinimą, nėra pasiruošę rinkai – tą rodo²³ ir Lietuvos statistikos rodikliai. Jei užimtumo lygis 15–64 metų gyventojų grupėje mums imponuojančiose mažose Europos valstybėse, pavyzdžiui, Šveicarijoje sudaro 81.2 proc., Islandijoje – 87,6 proc., Suomijoje ar Danijoje – 78,3 proc.²⁴, tai Lietuvoje, pasak Lietuvos statistikos metraščio (2004), šis rodiklis tesiekia 60,9 proc., o per 13 proc. registruotų bedarbių yra baigę aukštąsias ar aukštesnias mokyklas. Lietuvos pramonininkų konfederacija, atlikusi tyrimą „Svarbiausios Aukštojo mokslo sistemos problemos ir jų sprendimo būdai“, 2005 metų rugsėjo mėn. įvardijo net 44 trūkumus, neleidžiančius šiuolaikinio Lietuvos gyventojų išsilavinimo matuoti „pridėtinės vertės didėjimo apimtimis, dvasinių vertybių plėtra, finansiniu veiklos efektyvumu ir visuotiniu gyvenimo kokybės lygiu“²⁵.

Lietuvos gyventojai, dirbdami srityse, kurios generuoja mažą pridėtinę vertę, gauna adekvačias pajamas: statistikos duomenimis, 2002 metais vidutinis mėnesinis neto darbo užmokestis sudarė 795,6 lito ir maždaug po 50–60 litų didėja kasmet²⁶. Valstybių, į kurias, pasak prof. J. Čičinsko, „turėtume po 14 metų imti panašėti“²⁷, dabartiniai „take home money“ (darbo užmokestis neto) verčia atsisakyti iliuzijų per keliolika metų pasiekti panašių rodiklių: pavyzdžiui, Šveicarijoje per 2002 metus vidutiniškai uždirbta po 75 000 SFr (litas būtų apie 13 900 litų per mėn.), Norvegijoje, Danijoje – apie 40 000 USD per metus (apie 9500 litų per mėn.), Austrijoje – apie 30 000 USD per metus (apie 7100 litų per mėn.)²⁸. Todėl, vadovaujantis teoriniu požiūriu, kad saugumas

²¹ Ten pat, p. 33, p. 35, p. 49.

²² The World Bank, *Lithuania, Investment Climate Assessment, Draft Report*, ECSFP, December 2004, http://www.lrv.lt/pasaul_bankas/FINAL%20DRAFT%201CA%REPORT.pdf.

²³ Išvestiniai skaičiai pagal Lietuvos statistikos metraščio (2004) duomenis: aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą jau turi apie 18 proc. vyresnių nei 15 metų šalies gyventojų, dar apie 6 proc. mokosi universitetuose, kolegijose ar aukštesniosiose mokyklose, kur per metus (2003) parengiama per 33 tūkst. specialistų, iš kurių pusė – mokytojai, verslo vadybininkai ir administratoriai bei teisininkai (šalt.: Statistikos departamentas, Lietuvos statistikos metraštis 2004, Vilnius, 2004).

²⁴ „Ranked only seventh“, <http://www.rovo.ch/swissinfo.org./sen/swissinfo.html>.

²⁵ „Pramonininkai įvardijo 44 didžiausius aukštojo mokslo sistemos trūkumus“, ELTA informacija, 2005 m. rugsėjo mėn. 6 d., <http://www.delfi.lt/archive/index.php?=7427245>.

²⁶ Metraštis, (23 išnaša) p. 141.

²⁷ Čičinskas, (2 išnaša).

²⁸ Ranked, (24 išnaša).

„bet kuria objektyvia prasme matuoja grėsmės nebuvimą turimoms vertybėms“, o subjektyviame lygmenyje – „nebuvimą baimės, kad tos vertybės bus užpultas“²⁹, nesunku įžvelgti, kad Lietuvos gyventojų perkamoji galia, vartojimo kiekis ir kokybė yra lengviausiai pažeidžiami³⁰ elementai.

3. Lietuvos ir Rusijos ekonominės diplomatijos pamatai

Lietuva, dar prieš dvejus – trejus metus deklaravusi, jog disponuoja labai kukliais nuosavais gamtos ištekliais, iš sovietmečio paveldėtu technologiniu atsilikimu ir realių Lietuvos pranašumų bei ūkio integralumo siekio neatitinkančia jo struktūra ir vykdo nepakankamai nacionaliniais interesais pagrįstą užsienio ryšių politiką³¹, jau privalo prisitaikyti prie bendrų ES šalių narių interesų. Jai reikia išlaikyti deramą ūkinių ryšių reguliavimo lygį tarp valstybių, dažnai apriboti savo šalies suverenitetą ir pripažinti bendrųjų nenacionalinių valdymo institucijų sprendimus.

Lietuvos užsienio prekybos režimas ir prekybos politikos formavimo struktūra ilgiau nei dešimtmetį buvo grindžiama daugeliu vienašalių ir sutartinių sprendimų, priimtų nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo iki įstojimo į ES. Pasiekusi didelį sisteminių pasikeitimą, kai buvo pereita nuo centrinio planavimo kaip pagrindinio netarifinio prekybą slopinančio barjero prie atviros ekonomikos, užsienio prekybos perorientavimą iš buvusios SSSR į Vakarų šalis Lietuva ilgą laiką siejo su valstybei svarbiais politiniais bei saugumo aspektais³², kuriuos dažniausiai apibūdiname sąvoka „narystė ES ir NATO“. Pasiiekti tikslai įnešė svarbių pakeitimų ir užsienio prekybos srityje. Buvo denonsuotos visos iki narystės ES sudarytos laisvosios prekybos sutartys. Vadovaujantis atitinkamų ES teisės aktų reikalavimais, Lietuvos Ūkio ministerija pradėjo išduoti licenzijas ir priešžiūros dokumentus tekstilės ir plieno gaminių importui iš trečiųjų šalių, kurioms taikomos kvotos ir dviguba kontrolė, išankstinius leidimus laikinai eksportuoti tekstilės prekes į trečiąsias šalis reimportuojant jas kaip kompensacinius produktus. 2004 metų gegužės 1 d. Lietuvoje įsigaliojo Strateginių prekių kontrolės įstatymas, užtikrinantis Europos Tarybos Reglamento dėl dvejojimo prekių ir technologijos eksporto kontrolės režimo reikalavimus, Strateginių prekių eksporto, importo, tranzito bei tarpininkavimo ir licenzijavimo taisyklės.

²⁹ Buzan B., *Žmonės, valstybės ir baimė: tarptautinio saugumo studijos po šaltojo karo*, Vilnius, Eugrimas, 1997, p. 50.

³⁰ Pavyzdžiui, galime palyginti 2005 m. ir 2004 m. rugsėjo 13 d. atvejus Lietuvoje ir Šveicarijoje, jei būtų reikėję degalinėje nusipirkti 50 litrų A-95 markės benzino. Vidutinis statistinis šveicaras, kurui pabrangus 60 proc. (nuo 1,10 iki 1,78 SFr už litrą, (šalt.: <http://www.swis-sinfo.siteSect=1058&sid=5137996>), prarado maždaug pusės valandos darbo pajamas. Vidutinis statistinis tik oficialias pajamas turintis lietuvis, nors kuras pabrango tik apie 30 proc., – beveik 8 darbo valandų pajamas.

³¹ Vilkas, (17 išnaša) p. 19.

³² Čičinskas J., Cornelius P. K., Treigienė D., *„Trade policies and Lithuania's reintegration into the global economy“* in: *Lithuanian Economic Reforms: Practice and Perspectives*. Vilnius, Margi raštai, 1997, p. 347–365.

Rusijos Federacija 2005 metus taip pat pasitiko permainingomis įstatyminėse užsienio prekybos reguliavimo bazėse. Ėmė veikti naujas RF Muitinės kodeksas, apie 20 RF Vyriausybės nutarimų, per 80 federacinių muitinės aktų, išplaukiančių iš naujojo Muitinės kodekso. Per 2004 metus buvo anuliuota per 900 įstatyminių aktų, susijusių su užsienio prekybos reguliavimu, o iki 2005 metų pabaigos 56 muitinės postuose įrengta elektroninė deklaravimo sistema³³.

Formalus Lietuvos prisijungimas prie ES ir Rusijos Partnerystės ir bendradarbiavimo sutarties bei ES politinių iniciatyvų Rusijos atžvilgiu neatnešė reikšmingesnių permainų dviejų valstybių ekonominiuose santykiuose. Prekybai su Rusija Lietuva ir anksčiau taikė didžiausią palankumo padėtį, Bendrojo išorinio maito priėmimas gana menkai paveikė importą iš Rusijos (bendras pabrangimas sudaro apie 3,1 proc.³⁴), bet ėmė ryškėti netarifinių prekybos barjerų – taisyklių, susijusių su gaminių kokybės standartais ir sertifikavimo procedūromis, – aktyvesnis naudojimas³⁵. Deklaruodama tolimesnius ekonominius interesus Lietuvos atžvilgiu, Rusijos Federacijos Ekonomikos ir prekybos ministerija 2004 metais sau ypač palankiu faktoriumi vadino galimybę panaudoti Lietuvą kaip „placdarumą“ kapitalo judėjimui ir taip padidinti savo įtaką ES ekonomikoje, pasinaudoti ES lėšomis infrastruktūros gerinimui Kaliningrado srityje, kur Lietuva pagal prekybos ir investicijų apimtį daug metų yra trečia po Vokietijos ir Lenkijos³⁶.

Statistikos duomenimis³⁷, 2004 metų pabaigoje lietuviškos kilmės kapitalas Rusijoje sudarė 76,3 mln. JAV dolerių, palyginus su 12,4 mln. 2001 metų pabaigoje. Daugiausia jo koncentravosi „artimoje“ Rusijoje – Kaliningrado srityje. Ten, pavyzdžiui, vystyti konditerijos gamybą bando AB „Naujoji Rūta“, mėsos perdirbimą – AB „Klaipėdos maistas“, žuvies perdirbimą – UAB „Vičiūnai“, šaldytuvų surinkimą – AB „Snaigė“, trąšų gamybą – koncernas „Arvi“. Visi išvardinti pavyzdžiai – tai privačios iniciatyvos ir privačių interesų derinys³⁸, ieškant palankesnių žaliavų tiekimo ir produkcijos realizavimo galimy-

³³ Volovik N., „Foreign trade“ in: Russian Economy: Trends and Perspectives, December 2004, Institute for the Economy in Transition, Moscow, 2004, p. 45.

³⁴ „Состояние торгов—экономических связей Российской Федерации и Литовской Республики“, Министерство экономического развития и торговли РФ, [http://exportsupport.ru/law.tv?n\\$docid=193899](http://exportsupport.ru/law.tv?n$docid=193899).

³⁵ Pavyzdžiui, 2004 metais Rusija buvo sustabdžiusi mėsos importą iš kelių ES šalių, reikalaujama bendrųjų ES saugumo sertifikatų vietoj nacionalinių. 2005 metų rugsėjo mėn. buvo pranešta apie galimą visų krovinių iš ES apribojimą, jei ES neužblokuos tranzito, kuriuo, pasak Rusijos atstovų, kai kurie Kinijos kiaulių ir galvijų kepenų kroviniai iš Kanados ir JAV per Baltijos valstybes slapta vežami į Rusiją (šalt.: ELTA informacija, <http://www.delfi.lt/archive/index.php?id=7425001>).

³⁶ Состояние, (34 išnaša).

³⁷ Ten pat.

³⁸ Lietuvos verslininkai, vildamiesi, kad Rusijos Dūma dar 2005 metais patvirtins įstatymą dėl ypatingosios ekonominės zonos statuso ir mokesčių lengvatų Kaliningrado srityje, ruošiasi verslo plėtrai: plyno lauko investicijų projektą įkurti kiaulių ūkį ir mėsos perdirbimo įmonę per jau valdomą „Kaliningrado delikateso“ bendrovę ruošia Klaipėdos mėsos perdirbimo įmonė „Vilkė“. AB „Kretingos grūdai“ planuoja kasmet Rusijos rinkoje parduoti iki 38 tūkst. kiaulių, 2006 metais pavasarį įvežusi 7,5 tūkst. lietuviškų paršelių ir šerdama juos savo pačių Lietuvoje gaminamais pašarų koncentratais. Savo pagrindinės produkcijos pardavimus įmonė jau yra padidinusi per įtaką bendrovei „Kaliningrado paukštynas“, jo kontrolinių akcijų paketą perėmusi už skolas (šalt.: BNS informacija, 2005 09 06, <http://www.delfi.lt/archive/php?id=7421247>).

bių bei pigios darbo jėgos tradicinei gamybai. Jis grindžiamas privačiu poveikiu vietos valdininkams ir verslininkams ir, tikėtina, turi labai menką interesą realizuoti „Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikę strategiją“.

Priešingai šiai tendencijai, rusiškos kilmės kapitalas yra gana svarus pelningiausiose Lietuvos ūkio srityse: jei 2001 metų pabaigoje jis sudarė 23,1 mln. JAV dolerių, tai 2004 metų pabaigoje – 466,3 mln. JAV dolerių. Už 160 mln. JAV dolerių Rusijos kompanija „Jukos“ įsigijo 53,7 proc. „Mažeikių naftos“ akcijų, kompanija „Lukoil–Baltija“ už 120 mln. JAV dolerių tapo didžiausio Lietuvoje benzino kolonelių tinklo valdytoju. Rusijos koncernas „Gazprom“ už 81 mln. dolerių gavo 34 proc. „Lietuvos dujų“ akcijų bei už 36 mln. JAV dolerių – kontrolinį Kauno šiluminių tinklų paketą³⁹.

Su šiomis investicijomis sietini svarbūs Lietuvos ekonominės padėties bei energetikos politikos aspektai globaliame kontekste: pasaulyje nuolat griežtėjantys aplinkosaugos reikalavimai ir ES reglamentai stimuliuoja vis didesnę švaraus kuro – gamtinių dujų – poreikį Lietuvoje, o modernėjančios technologijos ir gyventojų poreikis aukštesnei gyvenimo kokybei provokuoja vis didesnę naftos produktų poreikį. Todėl Rusijos analitikai, iš arčiau stebintys poslinkius savo šalies ekonomikoje ir privataus kapitalo bei valstybės interesų kovas, dar prieš kelerius metus pastebėjo, kad Lietuvą greitai prispaus „naftos galia“, kuri, pasak jų, tik 10 proc. nusileidžianti bet kurios valstybės finansinei galiai, – „juk lietuviai dauginasi, valgo ir elgiasi ne kitaip kaip kitos pasaulio nacijos“, o saugumo ir stabilumo garantijų dideli pinigai siekia vienodais metodais tiek Amerikoje, tiek Vakarų ar Rytų Europoje – skiriasi tik procesų civilizuotumo laipsnis⁴⁰.

Analitikai pripažįsta, kad Lietuvoje jau įgyvendinta „seniausia ir sėkmingiausiai integruota ES politikos sritis – Bendroji prekybos politika“⁴¹. Iš kitos pusės, atskirų interesų grupių reikalavimai ir ES bei jos valstybių narių institucijų teikiama rinkos bendroji apsauga vis dažniau persipina su prekybos apsaugos priemonėmis ir užsienio prekybos politikos priemonėmis bei atskirų politikų verslo interesais⁴². Tokia tendencija ateityje gali stiprėti – pasak žinomo prekybos politikos eksperto⁴³, ekonomikoje nėra kitos srities, kurioje interesų

³⁹ Состояние, (34 išnaša).

⁴⁰ „Диктатура черного золота“, Политэкономия, <http://www.baltkurs.com.russian.htm>.

⁴¹ Meunier S., Nicolaidis K., „Who speaks for Europe? The delegation of trade authority in the EU“, Journal of Common Market Studies, Vol. 37, No. 3, p. 5.

⁴² Lietuvos žiniasklaida pateikia daug informacijos apie šalies politikų verslo interesus Rusijoje: pavyzdžiui, buvęs Ūkio ministras 2005 metais gegužę išplatino pranešimą, neva Viliaus meras A. Zuokas protegavo įmonę „Eksimeta“, 2003 metais aukcione nusipirkusią Lietuvos prekybos rūmus Maskvoje su tikslu pardavinėti valdomos įmonės „Marijampolės pieno konservai“ produkciją Rusijoje; pareiškimas buvo padarytas po to, kai viešai pasklido žinia, kad į Maskvos vyriausybę laišku kreipėsi Kėdainių bendrovė „Ekspora“, teigdama, jog Ūkio ministerija būtent jai yra pavedusi žemės ūkio produkcijos tiekimą į sostinę, ir primindama Ūkio ministro ir Maskvos mero J. Lužkovo susitikimą, kai tuo pat metu ministro vadovaujamos partijos Taryba svarstė galimybę steigti specialias bendroves, kurios padėtų Rusijos rinkoje įsitvirtinti saviems ir perimtu ES paramos pinigais (šalt.: „Lietuvos rytas“, psl. Aktualijos, 2005 m. gegužės 28 d.).

⁴³ Pelkmans J., *European Integration, Methods and Economic Analysis*, New York, Longman, 1997, p. 207.

grupės darytų tokią didelę įtaką kaip prekybos politikoje. Interesų grupių reikalavimai, kaip rodo Lietuvos pavyzdžiai, nusveria kitų grupių, tokių kaip vartotojai bei įvežtus produktus perdirbančios įmonės, reikalavimus bei interesus, ir jungiasi su vyraujančia politinio elito pozicija. Kitą vertus, tiek Lietuvoje, tiek Rusijoje *Status quo* užsienio prekyboje dažnai yra labai patogus už šį sektorių atsakingoms institucinėms struktūroms.

Kalbant apie „modernizuotą“ rinkos strategiją, nuošalėje negalima palikti fakto, kad Lietuva, kaip ir kitos šiuolaikinės valstybės, neišvengia finansų rinkos nestabilumo dėl finansinių išteklių globalizacijos ir didėjančio rinkos liberalizavimo. Jis dažniausiai atveria kelią „karšties pinigams“, o pagrindinis jų srautas plaukia iš Rusijos. Šis procesas, susiliedamas su atskirų grupių interesais bei atsakingos ir modernios vadybos stoka⁴⁴, Lietuvos ekonomikai daro vis didesnę poveikį, pančiodamas šalies siekį priklausyti nuo realaus ekonomikos sektoriaus, bet ne nuo finansinio kapitalo. Šiuolaikinės transnacionalinės korporacijos naudoja moderniais rinkodaros metodais ir principais, kurių dažnai nežino ar nenori pripažinti politiškai angažuatą „kadru išdėstymą“ toleruojantys Lietuvos vadovai. Pavyzdžiui, akademiame lygmenyje žinoma, kad jau trisdešimt metų daugelio stambių verslo struktūrų strategijos yra grindžiamos žodžio POISE idėja. Anglų kalba šis žodis reikštų pusiausvyrą arba svorį, kitaip tariant, keturių veiksmų kombinaciją: „Profitable“ (siekiant pelno), „Offensive“ (agresyviai), „Integrated“ (įtraukiant visus kompanijos darbuotojus), „Strategic“ (nagrinėjant ir išnaudojant visokias galimybes), „Effectively executed“ (ne tik gerai administruojant dabar, bet atsižvelgiant į ilgalaikius siekius)⁴⁵. Pasak šios koncepcijos tyrinėtojų, kapitalo susiliejamis tarptautiniame lygmenyje 49 atvejais iš 100 realiai padidina įmonių akcijų vertę ir naudingai įtakoja valstybės–šeimininkės ekonomiką, tačiau 39 atvejai priskiriami nesėkmingiems (angl. *Loser*), o 12 – nereikšmingiems (angl. *In-between*)⁴⁶. Gi Lietuvos strateginių objektų privatizavimo ir akcijų pardavimo reikalai sukasi ne ekonominių skaičiavimų ir logikos, bet politinių intrigų karuselėje. Bet apie tai – 4, 5 ir 6 skyriuose.

Tradicinis požiūris į bet kurios valstybės užsienio ir vidaus politiką paprastai iškelia politinės valdžios ir sprendimų viršenybę prieš ekonomikos dalyvių sprendimus. Alternatyva, kuri, pasak daugelio ekonomikos teoretikų, verčia valstybes rinktis „sviestą (gyventojų gerovės faktorius) ar patrankas (šalies saugumo arba gynybinės galios faktorius)“⁴⁷, yra pernelyg paprasta šiandie-

⁴⁴ Pavyzdžiui, 2005 metų rugpjūčio mėn. buvo paskelbtas bankrotas ne gyvybės draudimo bendrovei „Ingo Baltic“, kurios 61,78 proc. akcijų valdo didžiausia Rusijos draudikė „Ingost-rach“ su antrine įmone „InVest Polis“, ir kuri aptarnavo 5,2 proc. Lietuvos ne gyvybės draudimo rinkos klientų. Reaguodamas į skandalą, Premjeras apkaltino Draudimo priežiūros komisiją už netinkamai atliktas funkcijas, pastarosios pirmininkas – galiojančius teisinius aktus. Tačiau žiniasklaida jau „kapsto“ įrodymus, kad tokia verslo pabaiga atitiko investuotojų interesą parduoti Lietuvoje kuo daugiau draudimo polisų ir pelningai perleisti kompaniją kitam Rusijos investuotojui.

⁴⁵ Davidson H., *Offensive Marketing or How To Make Your Competitors Followers*, Penguin Books, 1987, p. 19.

⁴⁶ Ten pat, p. 369.

⁴⁷ Kirshner J., „Political Economy in Security Studies After the Cold War“ in: *Review of International Political Economy*, Vol. 5, No 1, 1998, p. 64–91.

niame globalių tendencijų įtakojamame pasaulio ūkyje, o ypač posovietinėse ekonomikose. Deklaruojant būtinybę įgyvendinti abu siekius, čia atsiranda ypatingas faktorius – politinių lyderių polinkis siekti valstybės ekonominio augimo dėl savo pozicijų stabilumo ir finansinio palaikymo garantijų. Pirminės privatizacijos principai, sąmoninga ir atsitiktinė paininga teisinė–normatyvinė šių valstybių bazė rodo, kad ekonominiai, tiksliau, turtiniai interesai, kuriuos tenkina turto savininkai, dažnai diktuoja valstybinę poziciją ir sprendimus daugeliu klausimų, ypač užsienio prekyboje. Pavyzdžiui, Rusijos Federacijos Užsienio reikalų ministerija, reaguodama į PPO šalių–narių reikalavimą suvienodinti energetinių šaltinių vidaus ir eksporto kainas kaip sąlygą Rusijos narystei PPO, yra pabrėžusi, kad „nuolatinis ekonominės, ypač energetinės ir infrastruktūrinės tarpusavio priklausomybės augimas bendroje europinėje erdvėje“ Rusiją daro ES prilygstančio svorio centru, todėl Rusija esą gali ir atmesti tokį reikalavimą – dabartinė situacija kaip tik objektyviai parodo natūralų Rusijos konkurencingumą⁴⁸. Rusijos Vyriausybės ekonominės politikos ir dujų verslo interesų sąsaja buvo pademonstruota dar 2003 metais, kai, pasak Rusijos Užsienio reikalų ministerijos, Rusijos Federacijos Prezidento pavedimu ministerija kartu su AB „Gazprom“ parengė priemonių programą, skatinančią „vietinių kuro–energetinio komplekso įmonių veiklą tarptautinėje arenoje, bei vidutinės trukmės laikotarpio strategiją AB „Gazprom“ pozicijoms tarptautinėje dujų rinkoje sustiprinti“⁴⁹.

4. „Gazprom“ – didysis nacionalinių čempionatų prizas

Rusijos Federacijos ekonomika, keletą metų demonstravusi augimo tendenciją, 2004 metų pabaigoje parodė pirmuosius sąstingio požymius. Nors oficialios Rusijos institucijos ir atskiri analitikai, įvairiai manipuliuodami normatyviniais statistikos rodikliais, bandė įrodyti teigiamą ekonomikos reformų poveikį šalies BVP augimui, apie stagnacijos požymius prakalbo nepriklausomi analitikai⁵⁰. Be abejonės, besiklostančią situaciją Rusijoje turėjo pagerinti užsienio kapitalo injekcijos bei jo suinteresuotumas dalyvauti ar bent jau daryti poveikį ekonomikos reikalams savo rinkose. 2002 metais *McKinsey* tyrimų kompanijos atlikta apklausa parodė, kad investavimo galimybėmis Rusijoje domisi viso pasaulio stambaus kapitalo valdytojai. Jei tokiose valstybėse, kaip D. Brita-

⁴⁸ „Экономическая дипломатия России в 2003 году“, МИД России, <http://www.in.mid.ru/ns-dipcon.nsf>.

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ Pavyzdžiui, investicijų kompanijos „Troika Dialog“ ekonomikos vadovas Evgenij Gavrilencov, Strateginio vystymo centro tyrimų vadovas Michail Dmitriev pagal 2004 metų rezultatus kuria pesimistiškas prognozes. Pasak autorių, ekonomikos augimą sustabdys fundamentalių sprendimų stoka „ne ekonomikos“ srityse, o valstybė jiems yra dar nepasiruošusi. Aktyvėjantis valstybės kišimasis ir veiksmai privataus sektoriaus atžvilgiu, drastiški mokesčių politikos pokyčiai tempia atgal ekonomikos vežimą (šalt.: Fomichev O., „Of the Course of Reforms in December 2004“ in *Russian Economy: Trends and Perspectives*, December 2004, Institute for the Economy in Transition, Moscow, 2004, p. 6).

nija, Prancūzija ar Vokietija, už „gero valdymo praktikos“ (ang. *Good Governance*) įmonės akcijas jie sutinka mokėti 10–12 proc. premiją, tai Rusija buvo įvertinta kaip vienintelė valstybė, kurioje ryžtamasi mokėti 38 proc. premiją⁵¹. „Geras valdymas“ apklausos metu buvo apibrėžtas 16 požymių, susijusių su kapitalo struktūra, akcininkų sudėtimi, veiklos pelningumu, viešos informacijos skaidrumu, akcininkų ir darbuotojų lojalumu kompanijos politikai, taikomais apskaitos standartais. Labiausiai geidžiama investavimo sritis – kuro– energetikos pramonė.

2004 metų rezultatai rodė, kad Rusijos milžinas „Gazprom“ nustojo augti: dujų gavyba per metus prilygo 1999 metų lygiui. Tačiau pasaulinė energetikos pramonės konjunkcija pati padiktavo kapitalo srautų persiskirstymus: jei užsienio investicijos į Rusijos pramonę per 2004 metus padidėjo apie 2,9 karto, lyginant su 2002 metais, tai pagrindinė sritis, 2004 metais dominusi užsienio kilmės kapitalą, buvo kuro pramonė. 2004 metų pabaigoje šios šakos įmonės buvo pritraukusios maždaug 8 mlrd. JAV dolerių – maždaug 2,5 karto daugiau nei 2003 metų pabaigoje⁵². Galingiausiu užsienio kapitalo šaltiniu Rusijoje vadinamos Liuksemburge registruotos bendrovės: per 2004 metus jų investicijų apimtis padidėjo apie 4 kartus, o apie 52 proc. investuotų pinigų teko kuro pramonei⁵³. Savo dalį iš tokios konjunktūrinės situacijos nusprendė „atsiplėšti“ ir Rusijos Vyriausybė, kai, perėmusi vienos Rusijos didžiųjų naftos bendrovių „Yukos“ valdymą, ėmėsi veiksmų siekdama kontroliuoti „Gazprom“⁵⁴.

Pasak Rusijos apžvalgininkų⁵⁵, kol 2004–2005 metais vakarų šalių politikai buvo užsiėmę demokratijos eksportu, Rusijos Vyriausybė kartu su koncernu „Gazprom“ „išsikirto sau erdvius langus į Europą“, per kuriuos „eksportuojamos dujos užtikrins ilgalaikius rezultatus ir turės reikšmingas geopolitines pasekmes“. Kalbama jau ne apie dujų gavybos ir tiekimo monopoliją – kalbama apie rusiškai–vokišką energetikos aljansą, kurio susikūrimu yra suinteresuoti tiek verslo lyderiai, tiek aukštieji politiniai vadovai abiejose šalyse. Pagrindinis susitarimas gimė gana įprastomis aplinkybėmis: Hanoverio pramonės ir prekybos mugėje, kurioje dalyvavo per 150 Rusijos įmonių, ir kurioje apsilankė Rusijos prezidentas Vladimiras Putinas bei Vokietijos kancleris Gerthardas Schroederis, buvo pasirašyti 8 svarbūs dviejų valstybių susitarimai (memorandumai), trys iš jų – dėl energetikos reikalų. Nors susitarimų turinys nebuvo

⁵¹ Newell R., Wilson G., „A Premium for Good Governance“ in The McKinsey Quarterly, No. 3, 2002.

⁵² Ilyuchina E., „Foreign Investment“ in Russian Economy: Trends and Perspectives, December 2004, Institute for the Economy in Transition, Moscow, 2004, p. 29.

⁵³ Ten pat, p. 31.

⁵⁴ 2005 m. birželio 16 d. įvyko pirmasis sandėris – „Gazprom“ už 7,2 mlrd. JAV dolerių sutiko perleisti vyriausybei 10,7 proc. dydžio akcijų paketą. Pasak užsienio spaudos, Vyriausybė savo dalį didins iki 50 proc., o tada per Rusijos vertybinių popierių biržą parduos vakarų investuotojams. Kol akcijos nebuvo kotiruojamos biržoje, vakarų investuotojams buvo siūlomos tik kaip Amerikos depozitoriumo pakvitavimai. Įtraukus jas į pagrindinį sąrašą Rusijos vertybinių popierių biržoje, Vyriausybė sugebės sukurti energetikos gigantą, panašų į Saudo Arabijos „Aramco“ (šalt.: „Mixing oil, gas and politics“ The Economist, Jun 20th 2005).

⁵⁵ Мосякин А., „Здесь русский газ, здесь Русью пахнет“, <http://www.w-europe.org/rel-RU/260505-2.php>.

paviešintas, Vokietijos dienraštis „Handelsblatt“ diena anksčiau, šaltiniu nurodydamas „savo žmones vyriausybėje“, rašė, jog Vokietijos kompanija Wintershall AG per vieną savo dukterinių kompanijų pasirašys sutartį su Rusijos „Gazprom“ dėl bendros veiklos eksploatuojant vieną iš Vakarų Sibiro dujų verslovių ir tiesiant dujotiekį Baltijos jūros dugnu⁵⁶. 2005 metais rugsėjo 8 d. Berlyne susitikus dviejų valstybių vadovams, vykdant anksčiau pasirašyto memorandumo nuostatas, gimė Vokietijos ir Rusijos susitarimas dėl dujotiekio tiesimo.

Lietuva, savo ilgalaikėse ekonomikos strategijose deklaravusi viltį ir naudą iš „būsimo“ dujotiekio per Baltijos šalis ir Lenkiją, pasijuto apgauta: ekonomistai ir politologai dėl neveiklumo kaltino šalies vadovus, pastarieji – politinę konjunkturą⁵⁷. O koncernas „Gazprom“ toliau stiprėjo: po dviejų savaitių nuo susitarimo 6 stipriausi pasaulio bankai susitarė paskolinti koncernui 12 mlrd. JAV dolerių, kurie turės būti gražinami dalimis per 5 metus. 2005 metų pradžioje Rusijos analitikų prognozuotas scenarijus ėmė pildytis: už didžiausią kada nors vienam juridiniam asmeniui suteiktą paskolą AB „Gazprom“ nusipirko privačiam oligarchui Romanui Abramovičiui ir jo partneriams priklausiusią naftos kompaniją „Sibneft“⁵⁸. Rusijos Vyriausybės atstovai „Gazprom“ direktorių taryboje be didelių diskusijų gavo Vyriausybės leidimą balsuoti už šį sandorį ir už 13 mlrd. JAV dolerių gavo galimybę kontroliuoti per 75 proc. visų „Sibneft“ akcijų, nors įmonės įstatinis kapitalas tesudarė apie 7,6 mln. Rusijos rublių. Bet jos veiklos pelningumo 2004 metų rodiklis pagal amerikietiškus apskaitos standartus, nors buvo 10 proc. mažesnis nei 2003 metais, tačiau siekė 2,04 mlrd. JAV dolerių⁵⁹.

„Amžiasis sandoris“ – taip „Gazprom“ pirkinys buvo vadinamas tiek Rusijos, tiek pasaulio finansų rinkose. Jei ligi tol Rusijos analitikai drąsiai naudojo terminą „pasodinti Europą ant rusiškos energetinės adatos“⁶⁰, tai dabar

⁵⁶ Ten pat.

⁵⁷ Prezidentas V. Adamkus, žiniasklaidai perpasakodamas savo pokalbį su Vokietijos prezidentu Horstu Koehleriu teigė: „Pasakiau, kad yra apgailėtina, jog mes būdami ES nariais, nedalyvaujame tokio projekto įgyvendinime (...), tai pažeidžia Baltijos šalių ir Lenkijos interesus, tačiau Vokietijos prezidentas atsakė, jog vargu ar būtų galima pakeisti susiklosčiusią situaciją (...) ir ES energetikos komisaras yra pasakęs, kad „čia tik dviejų valstybių tiesiogiai vedamos derybos, kurių negalima nukreipti kita linkme“ (šalt.: „Prezidentas ragina realiai vertinti galimybes keisti Vokietijos ir Rusijos planus dėl dujotiekio“, BNS informacija, 2005 m. rugsėjo mėn. 15 d., <http://www.delfi.lt/archive.php?id=7492905>).

⁵⁸ 72,663 proc. įmonės kapitalo valdo investicinė bendrovė *Millhouse Capital*, kurios steigėjai yra R. Abramovičius ir partneriai. Šias akcijas už 13,091 mlrd. JAV dolerių išpareigojo nupirkti „Gazprom“. 3,016 proc. akcijų „Gazprom“ jau yra išsigijęs. Dar 20 proc. akcijų, priklausiusių koncernui „Jukos“ yra areštuotos ir, tikėtina, bus nupirktos to paties „Gazprom“, teisiniams ginčams pasibaigus.

⁵⁹ Щеглов А., „Сделка века близка к завершению“, <http://www.rambler.ru/db/news/html?mid=6692461>.

⁶⁰ 2004 metų statistikos duomenimis, „Gazprom“ valdo 20 proc. pasaulio gamtinių dujų atsargų, pateikia 16 proc. pasaulio gavybos kiekio ir užima 25 proc. Europos rinkos. Yra stambiausias tiekėjas Vokietijai. Senkant Šiaurės jūros baseino ir Norvegijos verslovių atsargoms ir skaičiuojant, kad 2020 metais dujų poreikis Europos valstybėse gali išaugti trečdaliu, Rusijos verslovės tampa pagrindiniu jų tiekimo potencialu: *Turkmenbaši* orientuojasi į Pietų ir Pietryčių Aziją per dujotiekį Turkmenija–Pakistanas, Alžyras, kurio dujų gavybą valdo Prancūzijos ir Ispanijos kapitalo įmonės, gali patenkinti vos pusę šių valstybių poreikio; iš Kataro nutiesti dujotiekį būtų pernelyg brangu – produkto kaina taptų nereali; Iranas dėl „fronto“ santykių su Izraeliu kol kas vertinamas kaip nepatikimas ekonominis partneris (šalt.: *Mixing*, cit. 54).

kalbama, kad Europa taps priklausoma nuo Rusijos ir finansų srityje. Europos institucijoms, esą, teks mažinti spaudimą rusiškajam monopolistui: jei laukiamas „Gazprom“ veiklos pelnas per 2005 metus turėtų siekti 3 mlrd. JAV dolerių, o turimos skolos neviršija 10 proc. kapitalo dydžio⁶¹, tai panašių rodiklių bus siekiama ir ateinančių penkmetį, „nebespaudžiant“ monopolisto sudarinėti *Spot* (nustatytos datos) sandorių, bet paliekant teisę sudarinėti ilgalaikius kontraktus jam priimtinomis kainomis.

Nusipirkusi „Sibneft“ kompleksą, AB „Gazprom“ tapo dalies transnacionalinės korporacijos TNK–BP⁶² aktyvų savininke, kitaip tariant, pirmąją Rusijos Federacijos transnacionaline korporacija. Nusipirkusi įmonę, kuri naftos išgauna tris kartus daugiau, negu pats „Gazprom“, korporacija išgauna naftos–dujų gamintojo padėtį ir tiekis rinkai ne tik žaliavą, bet ir plataus spektro gaminius tiek tolimesnei gamybai, tiek buities reikmėms. Tokia verslo diversifikacija, kai siekiama mažinti pelningumo priklausomybę nuo žaliavų kainų svyravimų, – būdingiausias visų transnacionalinių korporacijų bruožas.

Lietuvos vartotojai daug metų nesuko sau galvos dėl gamtinių dujų klausimo, nebent dėl epizodiškų šilumos kainų padidinimų pakeiksnodavo AB „Lietuvos dujos“. 2004 metais Lietuvoje suvartojome 2,881 mlrd. kub.m dujų žinodami ir džiaugdamesi, kad jų tiekėjams Rusijoje buvo mokėta po 85 JAV dolerius už tūkst. kub.m, kai kitos ES valstybės moka po 150 JAV dolerių. Dabartiniu metu girdime, kad Vakarų Europos vartotojai kenčia nuo dujų kainų šuolio, kad Lietuvos sutartyje su „Gazprom“ numatyta persvarstyti dujų tiekimo kainas 2006 metais, o rusai, esą, ketina Baltijos šalims kainą didinti po 10 JAV dolerių kasmet, kol ji susilygins su ES kainomis⁶³. Žinome, kad dabartinė tiekiamų dujų kaina buvo numatyta pirminėje sutartyje, pagal kurią dujų tiekėjas Rusijos koncernas „Gazprom“ išigijo 1/3 privatizuojamos dujų tiekimo tarpininkės AB „Lietuvos dujos“ akcijų. Ką reiškė toks susitarimas? Malonią nuolaidą mažajai kaimynei? Kiek tokia susitarime buvo POISE požiūrio pradų? Atsakymas vienareikšmis – tiek Lietuvos, tiek Rusijos konjunktūrinė situacija leido išgalėti POISE principus atitikusiai „Gazprom“ schemai, kai visos iš vieno šaltinio – Rusijos įmonės „Gazprom“ verslovių – tiekiamos gamtinės dujos vartotojams pateikiamos per tarpininkų grandinę. Tokia schema, atrodo, yra suinteresuoti ir naujų projektų partneriai, pavyzdžiui, Vokietijos verslo bei politikos bosai.

Pirmoji įmonė–tarpininkė Lietuvoje, AB „Lietuvos dujos“, atsirado kaip natūrali monopolija, tačiau vėliau įsisuko į koncerno „Gazprom“ veiklos schemą, kurią sugalvojo ir realizavo įmonės darbuotojai bei su jais susiję asmenys. Schema numato tiekimo tarpininkų įmonių kaimyninėse valstybėse steigimą, jų

⁶¹ Плетнев С., „В РФ создается первая ТНК“, <http://www.rambler.ru/db/news.html>.

⁶² Kompanija valdo 6 naftos perdirbimo gamyklas Rusijoje ir Ukrainoje, yra tarp naftos produkcijos gamybos lyderių Rusijos Vakaruose ir pirmoji pagal gamybos apimtį Ukrainoje. Pusė akcijų priklauso britų bendrovei *British Petroleum*, kita dalis – Rusijos *Alfa Group*, *Access Industries* ir *Renova*. 2002 metais TNK–BP pirkinio – AB „Slavneft“ aktyvai vis dar nepadalinti tarp „Sibneft“ ir TNK–BP, o dalį jų perims AB „Gazprom“, tapdama TNK–BP turto bendrasavininke.

⁶³ „Maskva dėl kainų gąsdina, o Vilnius ramina“, „Lietuvos rytas“, 2005 m. liepos 12 d.

valdymą ir pelno, gaunamo tiekiant dujas palankesnėmis kainomis, pasidalijimą. Reikalingo pradinio kapitalo turinčių partnerių Lietuvoje atsirado daug ir greitai. Valstybės kontrolės specialistai paskaičiavo, kad tik du iš jų, UAB „Dujotekana“ ir AB „Lietuvos dujos“, jei būtų taikiusios teisingą kainodarą, priklausantią nuo importuojamų gamtinių dujų kainų, 2002–2004 metais galutiniams vartotojams galėjo sutaupyti apie 100 mln. litų⁶⁴. Pasak spaudos, „popierinis“ tarpininkas „Dujotekana“, naudodama maržą, atskirais mėnesiais siekusių net 27 proc., 2003 metais deklaravo 514,6 mln. litų apyvartą ir 55,8 mln. litų ikimokestinio pelno⁶⁵.

Kol Rusijos politikai žaidžia pareiškimais ir rezoliucijomis su ketinimais pabranginti Lietuvai dujas, sukelti infliaciją ir neleisti įsivesti euro, o Lietuvos oponentai šūkauja, „kad tokiomis veiksmais siekiama įbauginti ir parodyti, kad Rusija, kalbėdamasi su Lietuva, pereina nuo sunkiai slepiamo susierzinimo prie trepsėjimo kojomis ir daužymo kumščiu į stalą“⁶⁶, AB „Gazprom“ vadovybė teigia nesikišanti į Lietuvos vidaus reikalus. Koncerno interesus derybose su Lietuva atstovauja AB „Lietuvos dujos“ valdybos pirmininkas ir „Gazprom“ bendrasavininkio Vokietijos koncerno „E.On Ruhrgas“ atstovas Lietuvoje. Kaltindami Lietuvos Vyriausybę neįvykdžius kelių pirminės privatizavimo sutarties sąlygų dėl dujų rinkos reguliavimo tvarkos ir kainų nustatymo metodikos, atstovai, regis, patys nustatys jų finansinius interesus tenkinančias perkamų dujų kainas, jų įvedimo ir galiojimo terminus.

5. Lietuvos energetikos patikimumas ir „juodojo aukso“ diktatūra

Energetikai tenka svarbiausias vaidmuo bet kurios šiuolaikinės valstybės plėtroje tiek ekonominiu, tiek socialiniu ar aplinkos saugos požiūriu. Lietuvos nacionalinėje energetikos strategijoje deklaruojami prioritetai – tai patikimumas, saugus energijos tiekimas mažiausiomis išlaidomis, užtikrinant Lietuvos energetikos sektoriaus konkurencingumą ES energijos rinkoje, energijos vartojimo efektyvumo didinimas ir teršalų mažinimas, uždarius Ignalinos AE⁶⁷.

Analizuodami Lietuvos nacionalinės energetikos strategiją ir jos įgyvendinimo realijas, turime įvertinti kai kuriuos faktus pagal ISED sistemą (ang.

⁶⁴ 1998 metais įmonė „Stella Vitae“, kurios akcijas dalijosi pats „Gazprom“ ir jo kontroliuojamos įmonės bei verslo partneriai – Vakarų Lietuvos pramonės ir finansų korporacijos atstovai, tapo didžiausiu dujų tiekėju ir pretendavo perimti „Lietuvos dujas“. Veikė ir su tais pačiais partneriais susijusi kita įmonė „Itera“; 2001 metais buvo įregistruota dar viena įmonė „Dujotekana“, perėmusi pirmųjų dviejų teises ir išpareigojimus. Pastarosios tiekiamos dujos didelį vartotoją, „Vilniaus energiją“, pasiekia dar per vieną „popierinį“ tarpininką – įmonę „Dalkia Lietuva“, kuri 2005 metais pirmąjį pusmetį deklaravo 5 mln. litų pelno (šalt.: Makaraitytė Indrė, „Kiek kainuoja dujos arba kodėl V.Uspaskichui „Dujotekanos“ dujos pigesnės“, „Atgimimas“, 2005 m. liepos 15 d.).

⁶⁵ Ten pat.

⁶⁶ „Laiko ženklai“, „Lietuvos rytas“, 2005 m. liepos 12 d.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos Ūkio ministerija. Nacionalinė energetikos strategija, Vilnius, 2002.

Indicators for Sustainable Energy Development), kuriais priimta vertinti energijos patikimumą šalyje. Šis sisteminis požiūris apima tris pagrindinius kriterijus: šalies energetinės priklausomybės nuo grynojo importo rodiklį, vietinių išteklių energijos panaudojimo lygį ir atsinaujinančių energijos išteklių dalies rodiklį pirminės energijos bei elektros energijos balanse⁶⁸. Nors pastaraisiais metais įvairiuose informacijos šaltiniuose dažnai teigiama apie mažėjančią Lietuvos energetikos priklausomybę nuo grynojo importo, tačiau ir dabar Lietuvos energetikos sektorius 90 proc. priklauso nuo grynojo importo⁶⁹. Energijos suvartojimo bei ekonomikos plėtros santykį priimta vertinti analizuojant valstybės energijos poreikį BVP vienetui. Taigi jei ES šalyse senbuvėse energijos vartojimo intensyvumo svyravimai jau eilę metų yra labai nežymūs, tai Lietuvoje turime net teigiamą kitimą: pvz., 2000 metais galutinis energijos intensyvumas sudarė 50 proc., o elektros energijos – 62 proc. 1990 metų lygio. Deja, pirminės energijos kiekis, tenkantis BVP vienetui, Lietuvoje yra net dukart didesnis nei ES vidurkis⁷⁰. Nors pasaulinis energijos efektyvumas, paverčiant pirminę energiją į naudingąją, sudaro vos 30–35 proc., Lietuva tebėra tarp prasčiausiai energetinius išteklius išnaudojančių valstybių. 2000 metais patvirtintoje Nacionalinėje energijos vartojimo programoje teigiama, kad tiek namų ūkiuose, tiek pagrindinėse pramonės šakose galima sutaupyti nuo 20 proc. iki 50 proc. dabar suvartojamos energijos⁷¹, ir numatomos tam tikros ilgalaikės priemonės energijos vartojimo efektyvumui didinti. Tačiau priemonių diegimas yra susijęs su finansavimo klausimais, kurie Lietuvos biudžetui yra ir dar ilgai bus nepakeliami.

Nuo praeito amžiaus aštuntojo dešimtmečio diskutuojama, kada pradės mažėti pasaulio energetiniai ištekliai⁷². Nuolatinis poreikių didėjimas, politinis

⁶⁸ Indicators for Sustainable Energy Development, in: International Atomic Energy Agency, International Energy Agency. Overview, 2002.

⁶⁹ Per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį ji sumažėjo beveik 10 proc. dėl išaugusios vietinės naftos gavybos apimtys (1990–2000 m. ji padidėjo 26 kartus) bei didesnio medienos atliekų suvartojimo, padidėjusio 3 kartus per tą patį laikotarpį (šalt.: Kuro ir energijos balansas 1996–2000, Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Vilnius, 2001).

⁷⁰ IAEA Coordinated Research Project. Indicators for Sustainable Energy Development. Lithuanian case study, First progress report, 2002.

⁷¹ Nacionalinė energijos vartojimo efektyvumo didinimo programa, Vilnius, Lietuvos Ūkio ministerija, 2000.

⁷² Naftos nuo gavybos pradžios pasaulyje jau suvartota 130 mlrd. tonų, o remiantis tikrai įrodytų atsargų ir gavybos santykiu, jau žinomų 156,7 mlrd. tonų naftos atsargų galėtų užtekti tik 42 metams. *British Petroleum* duomenimis, dabartinės pasaulio naftos atsargos tik 42 proc. viršija jos gavybą, skaičiuojant rodiklį vieniems metams, dujos – 67 proc., akmens anglis – 1,9 karto. Teigiama, kad per pastarąjį dešimtmetį naftos suvartojimas pasaulyje didėjo beveik po 16 proc. kasmet, ir prognozuojama, kad artimiausius 2–3 dešimtmečius poreikiai dar didės – jei 2000–2001 m. sunaudojimas vidutiniškai didėjo po 0,4 mln. barelių kasdien, tai 2003–2004 m. atitinkamai iki 1,5 ir 2,6 mln. barelių per dieną, į industrinių vartotojų tarpą vis stipriau spraudžiantis Kinijai, Indijai, iš dalies JAV ir atskiroms Pietų Amerikos valstybėms. Spartaus pasaulio ekonomikos augimo atveju 2020 metais visiems vartotojams patenkinti prireiks 4,7 mlrd.t naftos per metus, kai per 2003 metus buvo suvartota tik apie 3,64 mlrd. tonų. Šiame kontekste pasaulio ekonomikos raidai svarbus ambicingas Irano siekis gavybą per du dešimtmečius padidinti iki 7 mln. bar./dieną ir tapti didžiausia naftą eksportuojančia šalimi (šalt: Miškinis V., „Energetika ir saugumas besikeičiančiame pasaulyje“, <http://neris.mii.lt/mt/straipsniai/20051/ene.doc>).

nestabilumas daug naftos turinčiose šalyse, pajėgumų perteklius šalyse, priklausančiose OPEC organizacijai, ir jų trūkumas kitose šalyse, spekuliacijos biržose, susijusios su netikrumu naftos rinkoje ir nepatikimu tiekimu, psichologinis spaudimas dėl saugumo licenzijų prekybos laivams ir tanklaiviams, nauji aplinkosauginiai reikalavimai JAV naftos prekybos laivams ir tanklaiviams, nauji aplinkosauginiai reikalavimai JAV naftos perdirbimo įmonėms, JAV dolerio kurso kitimas ir daugybė atsitiktinių faktorių naftos kainą daro industrinių valstybių gerovės svyravimų priežastimi. 2004 metais gegužės mėn. vykusios Tarptautinės energetikos ekonomikos asociacijos konferencijos dalyviai prognozavo, kad tuometinis naftos kainų lygis, aukščiausias per 13 metų, ateityje gali dar kilti ir pasiekti 30 JAV dolerių už barelį⁷³. Deja, ekspertai smarkiai klydo: 2005 metų rugpjūčio 29 d. įvykiai, susiję su gamtos stichija, pavadinta „Katrina“, nusiaubusia ketvirtadalį visų JAV naftos gavybos verslovių, sukėlė tikrą sumaištį pasaulio prekių biržose⁷⁴, kai naftos barelis rugpjūčio 29 d. pabaigoje buvo parduodamas už 70,85 JAV dolerius, o visa ateinančio mėnesio (spalio) naftos gavyba pirmosiomis rugsėjo dienomis buvo parduota vidutiniškai po 64,4 JAV dolerius už barelį. Po savaitės pasipylė kontraversiškos prognozės: pavyzdžiui, Tarptautinės energetikos agentūros vadovas Klodas Mandilas pranašavo pasaulinę energetikos krizę, o verslininkas milijardierius Stivenas Forbsas – naftos kainos kritimą iki 35 JAV dolerių už barelį ir didelius nemalonumus Rusijai, kuriai „1998 metų krizė tebus mažas nemalonumas, palyginus su gresiančia“⁷⁵.

6. Lietuviškas „naftos žaidimas“ – politikos, ekonominio pragmatizmo ir „tragiško pasaulinio fono“ kokteilis

Globalaus susirūpinimo, skaičiavimų ir prielaidų fone, nors ir neryškiai, bet matomas ir lietuviškas „didysis naftos žaidimas“ – Vyriausybė svarsto alternatyvą kam parduoti dalį savo 40,6 proc. „Mažeikių naftos“ akcijų ir pagaliau gauti tiesioginių įplaukų iš šios įmonės privatizavimo, kokią rusiškosios „Jukos“, kuri per antrines savo įmones valdo 53,7 proc. įmonės akcijų⁷⁶ ketinimą ar sandėrį palaiminti. Vienintelei Lietuvos naftos produktų gamybos bendrovei, kuri 1980 metais buvo pastatyta kaip SSSR sąjunginio pavaldumo įmo-

⁷³ Ten pat.

⁷⁴ CNN, rubrika „Financial markets“, 2005 m. rugpjūčio 29 d. ir rugsėjo 4 d.

⁷⁵ Nerimo priežastimi nurodoma tai, kad 2004 metais Rusijoje įvedus griežtesnį mokesčių režimą naftos pelnui, naftos pajamos iš esmės atitenka valstybės išdui, nors didžioji Rusijos naftos pramonės dalis, nepaisant nacionalinės kompanijos „Jukos“ svarbiausios dalies nacionalizavimo, yra privačiose rankose. Tačiau savininkai, negalėdami pasinaudoti kainų bumu ir investuoti į sektoriaus plėtrą, negali didinti naftos gavybos taip sparčiai kaip Persijos įlankos šalys (šalt.: „Опившиеся нефтью“, Rambler mass media, <http://www.rambler.ru/db/news/mid=6503145>).

⁷⁶ „Sėkmingas Vyriausybės sandėris su „Jukos“ garantuotų 400 mln. litų pajamas“, BNS, 2005 m. rugsėjo 9 d, <http://www.delfi.lt/archive/php?id=7399071>.

nė, kas reiškę garantuotą žaliavų tiekimą ir produkcijos realizaciją, be perdirbimo įmonės Mažeikiuose priklauso Būtingės terminalas su 91,5 km naftotiekio, siurbliais, terminalo įrenginiais ir talpyklų parku, jūriniu vamzdynu ir plūduru. Pati perdirbimo įmonė per Biržų siurblinę tiesiogiai „sujungta“ su Rusija: rusiška nafta iš V. Sibiro ir V. Uralo naftos telkinių dviem magistraliniais vamzdynais pasiekusi Polocką Baltarusijoje, skiriasi į dvi atšakas – Biržų ir Ventspilio⁷⁷. 16,2 mln. tonų per metus galingumo vamzdynu 2004 metais Mažeikių įmonė pasiekė apie 9,0 mln. tonų naftos⁷⁸, o tai rodo dar visiškai neišnaudotas perdirbimo ir produkcijos realizacijos galimybes. Tikėtina, kad ši priežastis nulėmė tai, jog nuo 2005 metais pavasario į diskusijų ir interesų kamuolį vyniojosi daug gijų: pirminio šios įmonės privatizavimo sutarties punktas, jog Lietuvos Vyriausybė investuotojui turi papildomai parduoti 11,5 proc. akcijų fiksuota kaina, kuri lyginant su dabartine rinkos kaina, yra kelis kartus menkesnė; tuometinio Ūkio ministro V. Uspaschich noras perimti kontrolinį įmonės akcijų paketą ir vėliau 36 proc. parduoti „žaliavų tiekimą užtikrinančiam Rusijos tiekėjui“ bei 15 proc. – finansiniam investuotojui; bendrovės „Baltic Holding“, tuo metu atstovavusios Rusijos dujų milžinės „Gazprom“ to paties pavadinimo banką ir Austrijoje registruotą kompaniją „Jurimex“ pasiūlymas nupirkti „Mažeikių naftos“ akcijas iš pagrindinio savininko „Jukos“; pagaliau pačios įmonės siūlymas pradėti gaminti polipropilena, kurio gamybos blokui įrengti investicijas siūlė ta pati „Baltic Holding“, kuri, Lietuvos premjero teigimu, yra „rimta investicinių įmonių grupė (...) pratęsti „Mažeikių naftos“ technologinį procesą (...) ir pakelti mūsų potencialą“⁷⁹. Premjero patarėjas Saulius Spėčius tiesmukai aiškino, kad „be Rusijos kapitalo dalyvavimo normalus „Mažeikių naftos“ darbas nėra įmanomas, (...) mes neturime nei dujų, nei naftos tiekimo jungties su Vakarais“, o įmonės reikšmė nacionaliniam saugumui yra labai pervertinama⁸⁰.

Vyriausybės atstovų pragmatizmas visiškai pagrįstas, prisimenant, kad ekonominio saugumo faktoriumi Lietuvos nacionalinio saugumo sistemoje pripažįstamas tik „aprūpinimo energija ir energetiniais ištekliais“ faktas⁸¹, bet ne kaina, kurią už vyriausybės sprendimus moka visuomenė. Lietuvos Premjeras A. Brazauskas, reaguodamas į visuomenės pasipiktinimą „Mažeikių naftos“ plėšikavimu⁸² vietinėje rinkoje, 2005 metais rugsėjo 8 d. kalbėjo: (...) „bendras fonas

⁷⁷ Strategija, (20 išnaša) p. 70.

⁷⁸ Состояние, (34 isnasa).

⁷⁹ „Gazprom“ keičia strategiją dėl „Mažeikių naftos“, „Lietuvos žinios“, 2005 m. rugpjūčio mėn. 29 d.

⁸⁰ Nastarvičius M., „Mažeikių naftos“ rebusas“, „Atgimimas“, 2005 m. liepos mėn. 26 d.

⁸¹ Ataskaita, (4 išnaša).

⁸² 2002 metais įmonė pasirašė naftos tiekimo sutartį 10 metų su savo kontrolinio paketo savininke Rusijos koncernu „Jukos“, o pastaroji – su Rusijos bendrovėmis „LUKoil“, „Rosneft“, „TNK-BP“, „Sibneft“, „Salveft“, „Surgutneftegaz“, „Tatneft“. Visuomenei nėra skelbiamos atskirose sutartyse numatytos apimtys ir kainos, nors žinoma, kad jos yra žymiai mažesnės nei pasaulinė. Galėdama didmenines kainas reguliuoti pagal Roterdamo naftos produktų biržos dienos prekybos kainų lygį, per 2005 metų pirmąjį pusmetį naftotiekiu transportavo 9,6 mln. tonų naftos ir gatavo dyzelino, o žaliavos perdirbusi vos 13,3 proc. daugiau nei 2004 metais tuo pačiu laikotarpiu, gavo ne tik 1,54 karto daugiau pajamų, bet ir 82,4 mln. JAV dolerių pelno – 2,07 karto daugiau nei per tokį pat praėjusių metų laikotarpį („Mažeikių nafta“ praneša apie puikius 2005 metų pirmojo pusmečio rezultatus, <http://www.nafta.lt/php?=5>).

pasaulyje yra tragiškas (...). Pelno iš gerai dirbančios bendrovės neatimsi, tai keistai atrodytų visoje Europoje. Jos pelnai yra dideli, bet naftos biznis visada yra pelningas, jei tvarkingai ir su galva dirbi“. Pasak šalies premjero, akcizo mokestis benzinui (382 eurai tonai) ir taip yra mažiausias, „kokį tik leidžia ES taisyklės“, o „masiškai importuoti pigių degalų iš Rusijos ar Baltarusijos Lietuvai neleidžia ES direktyvos“⁸³. Beveik visus degalus Lietuvos rinkai tiekiančios įmonės kainodara, pasak Premjero, įvertins ir atsiųs išvadas ES konkurencijos tarnybos, o ligi tol jokių priemonių paveikti bendrovei šalies vadovas nematęs⁸⁴.

Lietuvos vyriausybės vadovo pragmatizmą galima pateisinti normatyviniais ekonomikos rodikliais: kuro ir kitų naftos produktų monopolistas „su galva“ per pusmetį mokesčių forma šalies biudžetą papildė 1,3 mlrd. litų – sumokėjo 1,53 karto daugiau nei per pirmąjį 2004 metų pusmetį, 16 proc. padidino produkcijos eksportą į Vakarų Europą, JAV, Kanadą bei kitas pasaulio šalis per Klaipėdos uostą, o tai – tiesioginė ir gera įtaka šalies BVP rodikliui. Gi polemika dėl galimo kainų šuolio Lietuvos rinkoje ir grėšiančios infliacijos tarsi netenka prasmės⁸⁵.

Dabartinė situacija Lietuvos naftos produktų rinkoje turi ilgą priešistorę, vedančią į 1999 metus, kai Lietuvos Vyriausybė pasirašė sutartį, kurios atskirus punktus Lietuvos Konstitucinis teismas vėliau įvertino kaip prieštaravusius šalies konstitucijai. Deklaruodama interesą per „amerikietiška“ valdomą Lietuvos strateginės reikšmės įmonę kuo labiau priartėti prie integracijos į Šiaurės–Atlanto sąjungą, Lietuvos Vyriausybė šia sutartimi „Mažeikių naftos“ valdymą perdavė kompanijai „Williams International“. Ignoruodama Rusijos Kuro ministerijos grasinimus Mažeikių įmonę „paversti metalo laužo krūva“⁸⁶, kuriam laikui nustūmė į užmarštį Rusijos koncerno „LUKoil“ interesą pilnai šeiminkauti Lietuvos naftos perdirbimo įmonėje ir vartotojų rinkoje. Bet naftos galiūnas niekada neatsisakė tikslo, o politikų sluoksniuose buvo šnekama, kad „Mažeikių naftos“ kompleksas, dirbantis visu galingumu gali užtikrinti Rusijos sėkmę tarptautinėse naftos rinkose smarkiai pakilus pasaulinei naftos kainai⁸⁷.

Šiandieninis „LUKoil“ – tai įmonė, įkurta 1991 metais, sujungus naftos bei dujų gavybos bendroves vakarų Sibiro miestuose Langepe, Urajuje, Kogalyme ir naftos perdirbimo įmones Permėje, Volgograde, Novoufimske. Iš pirmųjų trijų miestų pavadinimų raidžių buvo sudarytas ir bendrovės pavadinimas. Ji dirba vertikaliosios integracijos principu – nuo „gręžinio iki degalinės“, savo prioritetinio tikslo „didinti naftos produktų gamybos apimtį ir juos realizuoti vietos ir pasaulinėse rinkose“ siekia Azarbaidžane, Kazachstane, Irane, Irake, Egipte, Alžyre, Kipre, Serbijoje, Rumunijoje, Bulgarijoje, Kolumbijoje, JAV ir, be

⁸³ „A. Brazauskas: Lietuvos valdžia negali apriboti „Mažeikių naftos“ parduodamos produkcijos kainų“, ELTA informacija, 2005 m. rugsėjo 8 d., <http://www.lt./archive/php?id=7441041>.

⁸⁴ Ten pat.

⁸⁵ Darydami prielaidą, kad gamintojas tiek vietiniams, tiek užsienio vartotojams taiko vienodus kainodaros principus, galime išvengti sarkastišką „tragiško pasaulinio fono“ privalumą – per pusmetį Lietuvos rinkoje sunaudoję tik 19 proc. visos „Mažeikių naftos“ produkcijos, individualiame lygmenyje gamintojui už kiekvieną nusipirktą degalų litrą leidome gauti vos 7,28 centus pelno, tačiau valstybės lygmenyje gerai pasipelnėme iš užsienio šalių vartotojų.

⁸⁶ *Диктатура*, (40 išnaša).

⁸⁷ Ten pat.

abejonės, Baltijos šalyse⁸⁸. 11,3 proc. kompanijos akcijų priklauso JAV energetikos milžinei *ConocoPhillips*, kuri aktyviai siekia savo dalį padidinti.

Dar 1992 metais, kai apsukresni verslininkai traukinių sąstatais gabeną naftą ir jos produktus į Mažeikius, „LUKoil“ savo naftos srautus, žaliavos perdirbimą, produkcijos eksportą ir atsiskaitymus pavedė kontroliuoti vietininkui – naujam Lietuvoje įsteigtam padalinii bendrovei „Lukoil Baltija“⁸⁹. Dabartinė bendrovė jau pati perka, perdirba ir realizuoja – jos metų apyvarta siekia milijardą litų, vien Lietuvoje patogiausiose vietose jau rastume per 110 degalinių su ženklu „LUKoil“, o iki 2005 metų pabaigos jų skaičių žadama padidinti iki 120. Kaip teigiama įmonės interneto svetainėje, dabar tinklą valdanti įmonė „yra rinkos lyderė ir patikimas partneris, savo veikloje besivadovaujantis teisingumo ir teisėtumo principais“, ir, pridėkime, mažmeninių kuro kainų diktatorius.

Todėl Lietuvos visuomenės nenustebino agentūros ELTA 2005 metais rugsėjo 13 d. informacija, kad Lietuvoje laukiama atvykstant „LUKoil“ prezidento Vagito Alekperovo, kuri, duodamas interviu TV, Lietuvos Prezidentas įvardijo kaip seną pažįstamą iš „Ufinsko laikų“. Buvo galima spėti, kad iš vardijamų 7 galimų pretendentų dalyvauti įmonės valdyme tinkamiausiu Lietuvos vyriausybė pripažins „LUKoil“ kompaniją, kuriančią įvaizdį, atitinkantį deklaruotus pasirinkimo kriterijus, t.y. galimybę tiekti naftą ir vadovautis vakarietiškais verslo valdymo principais. Tandemas virstų paprastu dviračiu: „LUKoil“, valdanti naftos gavybos bendroves Vakarų Sibire ir Urale, perimtų visas žaliavos (taip pat ir Rusijoje pagaminto dyzelino) tiekimo iki šiol ne visu pajėgumu veikiančiu naftotiekiu sutartis, AB „Mažeikių nafta“, prisidengdama ES standartais ir toliau tiekėtų minimalios leistinos kokybės produktus, kurių didmenines kainas, kaip sako įmonės atstovai, „nustato Roterdamas“, o dukterinė įmonė „Lukoil Baltija“ kontroliuotų pasiūlos ir vartojimo kiekį tiek Lietuvos, tiek kitų Baltijos valstybių rinkose priklausomai nuo Rusijos „LUKoil“ lūkesčius atitinkančios pelno normos. Rusijos „LUKoil“ prezidentas paliko aiškias direktyvas Lietuvos vadovams: jo vadovaujama bendrovė nesiderės su „Jukos“ dėl akcijų paketo – tai Lietuvos Vyriausybės reikalas. Tačiau smarkiai sujudo Lietuvos politinė opozicija ir visuomenė: Vyriausybės vadovas buvo apkaltintas privačiais interesais ir nederamais ryšiais su „Lukoil Baltija“ vadovu dėl bendro jų žmonių verslo, privatizuojant ir eksploatuojant buvusią vyriausybės turtą – „Draugystės“ viešbutį. Atskiri apžvalgininkai tiesiog spjaudė ugnimi: „Lietuvą valdys „Lukoilo“ klapčiukai. Tiesą sakant, jie jau dabar ją valdo. Kitaip nei visų prakeiktas lūzerių „Villiamsas“, „Lukoilas“ turi ne vien sočiai naftos, bet ir specifiškai rytietišką metodą, kaip paveikti reikalų sprendėjus. Ir akivaizdu, kad pagrindiniai sprendėjai jau dabar yra gerai apdoroti“⁹⁰.

⁸⁸ „Trumpas Grupės apibūdinimas“, <http://www.lukoil.lt>.

⁸⁹ Penkeri aktyvaus „LUKoil“ skverbimosi į Baltijos rinkas metai išskėlė charizmatinę asmenybę – tai Ivanas Paleičikas, UAB „Lukoil Baltija“, kuri koordinuoja Pabaltijyje ir Baltarusijoje veikiančių „LUKoil“ grupės įmonių veiklą, vadovas. Prieš penkerius metus per žmonai priklausančią UAB „Vaizga“, neslėpdamas tikrojo tikslo – išstumti iš politinio valdymo „proamerikietišką“ Lietuvos konservatorių partiją, kartu su Vakarų Lietuvos finansų ir pramonės korporacija ir jai priklausančia vietinės naftos gavybos įmone „Geonafta“ jis rėmė A. Brazausko vadovaujamos partijos rinkimų kampaniją. Premjeru tapęs R. Paksas su I. Paleičiku greitai „susitarė“ dėl rusiškos naftos tiekimo į Lietuvą (šalt.: Диктатура, cit. 40).

⁹⁰ Stoma S., „Lukoilo Lietuva“, 2005 m. spalio 6 d., <http://www.delfi.lt/archive/php?id=7646514>.

Lietuvos politinė opozicija naftos reikalus Lietuvoje ragino patikėti kitam pretendentui – TNK–BP, dažnai vadindami jį „britų“ kompanija. Vienas jos vadovų 2005 metais gegužės mėn. lankydamasis Lietuvoje, čia paliko teisingo verslo viziją: „Mes vadovaujamės tarptautinio verslo principu, kai sandoris yra sudaromas atsižvelgiant į visų sandorio dalyvių naudą – kompanijos, akcinių, partnerių ir visuomenės (...). Koncernas pasirengęs svarstyti galimybę įsigyti „Mažeikių naftos“ akcijų paketą, jeigu mes matysime, jog tai užtikrina tam tikrą strateginį pranašumą“⁹¹. Po stipraus politinės opozicijos ir visuomenės puolimo dėl asmeninių vyriausybės vadovo interesų „LUKoil“ atžvilgiu savo interviu Lietuvos radijui A. Brazauskas išdėstė naują nuostatą: „Viskas linksta į tą pusę, kad prioriteta nustatyti vis tik TNK–BP (...). Visiškai mes neprieštarautume, jei parlamentas aprobuotų mūsų paruoštą sandorį. Tai būtų visiškai neblogai, ir tai daugelį nuramintų“⁹².

Išties būdama maža duobele didžiojo Rusijos milžino „Gazprom“ kelyje, jau apjuosusiam dalį TNK–BP aktyvų, Lietuva net neturi galimybės derėtis su tiesioginiu investuotoju, kuris, manytina, labiau domisi galimybe perimti „LUKoil“ pozicijas Baltijos valstybių rinkose, negu naftos produktų gamybą „Mažeikių naftoje“. Lietuvos Vyriausybė, 2005 metų pavasarį paskelbusi, kad už savo 53,7 proc. „Mažeikių naftos“ akcijų paketą „Jukos“ tikisi gauti apie 1 mlrd. JAV dolerių, ėmėsi kontraversiškai įvertintų veiksmų, siekdama perpirkti šias akcijas pati ir parduoti jas pasirinktam pirkėjui. Deja, po pusmečio žaibu trenkusi žinia, jog kapitalo valdytojai iš derybų proceso pašalino „TNK–BP“ ir „LUKoil“, neaiškindami motyvų ir nederindami sprendimo su Lietuvos atstovais, parodė valstybės ir jos piliečių interesų menkumą „juodojo aukso“ sraute. Kaip teigia moderniosios politinės ekonomijos atstovai, „žaidimai yra atskiri ir nepriklausomi, o juos žaisti – vadinasi, daryti ėjimus, kurių prasmė nustatyta žaidimo taisyklėse“⁹³. Jokio politinio ar ekonominio galvosūkio dėl lietuviškai-rusiško „didžiojo naftos žaidimo“ nebelieka, jei pritaikome elementarią žaidimų teoriją: juk žaidėjai siekia maksimaliai padidinti savo tikėtiną laimikį ir eiti kryptimi, kuri leidžia geriausiai įgyvendinti šį tikslą. Kai stebėtojas sutrinka, jei žaidėjo pasirinktas elgesys jam atrodo ne pats tinkamiausias sprendimas, tereikia jį įtikinti, jog tokiu elgesiu siekiama patenkinti nustatytus prioritetus⁹⁴.

O galutinis vartotojas, vidinės valstybės aplinkos ir dalyvių – šalies gyventojų sąsajos, kai, pasak žymaus ekonomisto G. Sorošo, „dalyviai turi teisę keisti ekonomikos taisykles bei socialines sistemas vien pareikšdami nuomones apie šias taisykles“⁹⁵? Tai, deja, atskiro tyrimo ir kito straipsnio tema, nes, pasak žinomų ekonomikos ekspertų, „Lietuva nėra priklausoma nuo naftos tik dėl poreikio jos produktams – ūkio subjektai perka reikiamus produktus jiems palankiausiomis sąlygomis, (...) problemos esmė – negaudama reikiamų kiekių

⁹¹ „LUKoil“ sukėlė sumaištį Vyriausybėje“, „Lietuvos rytas“, 2005 m. gegužės 20 d.

⁹² ELTA informacija, 2005 m. spalio 11 d., <http://www.delfi.lt/archive/php?id=7680490>.

⁹³ Political Economy, Englewood Cliffs, New York, Prentice–Hall, 1978.

⁹⁴ Ten pat.

⁹⁵ Soros G., *Pasaulinio kapitalizmo krizė: Atviroji visuomenė pavojuje*, Vilnius, Tyto alba, 1999, p. 23.

rusiškos naftos arba prastai valdoma „Mažeikių nafta“ praranda konkurencingumą, nors techninės galimybės žaliavą įsivežti iš kitur ir egzistuoja⁹⁶.

Šio straipsnio autorė – mažiausias ūkio subjektas – benzino kainų piko dienomis rado individualų sprendimą, patvirtinusi aukščiau išdėstytą hipotetinį teiginį apie prastą vietinės gamybos naftos produktų kokybę⁹⁷. Deja, ir individualiam sprendimui kyla reali grėsmė: „LUKoil“ konkurento, tiekiančio skandinavišką produktą, elgseną rinkoje taip pat riboja tam tikros žaidimo taisyklės; gi tokių „taisyklių kūrimas apima kolektyvinius sprendimus arba politiką“⁹⁸, kuriuos, tikėtina, padiktuos „LUKoil“, jeigu jam pavyks sujungti savo ir „Mažeikių naftos“ benzino kolonėlių „Ventus“ tinklus. Arba „Gazprom“, kai pasidalinęs su TNK–BP bendrai valdomus aktyvus, tikėtina, už tam tikrą premiją vėliau perims ir „Mažeikių naftos“ akcijas. Gal jas perims iš TNK–BP, gal iš „LUKoil“, gal „PKN Orlean“ ar „KazMunayGaz“ – tai tik laiko ir „laisvų“ pinigų klausimas.

Apibendrinimas

Apibendrinant išdėstytas mintis, dera grįžti prie teorinių samprotavimų. Taigi, kalbant teoriškai, dabartinis išorinis Lietuvos ekonomikos liberalizavimas ir atvirumas nekeltų grėsmės jos augimo procesui, jei nacionalinė ekonomika būtų sąlygojama pakankamu bendrųjų išplėstinės reprodukcijos sąlygų kiekiu. Realūs faktai ir skaičiai rodo, kad tendencijos gali neigiamai paveikti tiek Lietuvos nacionalinio ūkio integralumą, tiek gyventojų ekonominę saugumą, sužlugdyti tiek strategines, tiek tas gamybos šakas, kurios dar nėra pakankamai stiprios. Lietuvoje, kaip ir kitose dideliuose šaliuose, bet mažus išteklius turinčiose valstybėse, nacionalinės ekonomikos liberalumą dažniausiai propaguoja konkurencingiausios šalies ūkio grandys, susijusios su transnacionalinėmis korporacijomis, nes yra tiesiogiai suinteresuotos ūkio internacionalizacija, kaip galimybė mažinti savo kaštus ir didinti pelną bei įtakoti reguliavimo mechanizmus. Nėra prasmės neigti, kad per visą nepriklausomybės laikotarpį, nors ir išsprendusi daug ekonomikos problemų, Lietuva neįgijo valstybės strateginio valdymo patirties. Be abejonės, mūsų valstybė stengsis sėkmingai išnaudoti palankią tranzito tarp Vakarų ir Rytų geografinę padėtį. Narystė Europos Sąjungoje garantuoja Lietuvai palankias ir stabilias ekonomines sąlygas. Tačiau, atsižvelgdama į ūkio integralumo, nacionalinio konkurencingumo ir nacionalinio saugumo kriterijus, Lietuva dar turi pati susikurti efektyviam funkcionavimui būtina gamybinę struktūrą, kurioje energetikai tenka svarbiausias vaidmuo.

Dabartiniu metu, kai tebekalbame apie būsimą Lietuvos ūkio restruktūrizaciją, tik tradicinės šakos ir tradiciniai gaminiai dėl savo apimties užtikrina

⁹⁶ Steponavičienė, (11 išnaša).

⁹⁷ „LUKoil“ parduodamą A-95 markės benzina pakeitusi skandinavišku analogu automatinėje degalinėje, kainavusiu 2 proc. pigiau, panašiomis eismo sąlygomis nuvažiavo per 20 proc. ilgesnį atstumą.

⁹⁸ Soros, (65 išnaša) p. 23.

Lietuvos ekonomikos augimą ir leidžia atskiriems gamintojams įsitvirtinti naujose rinkose ar atgauti anksčiau turėtąsias. O reali gamyba Lietuvoje ir po penkiolikos nepriklausomybės metų liko per maža ir per daug primityvi, pramonės šakų proporcijos pasislinko nuo sudėtingesnės gamybos, t.y. elektronikos ir mašinų gamybos, link paprastesnės – maisto, tekstilės gamybos. Lyginant su paslaugomis, apdirbamosios pramonės dalis sumažėjo per daug, o atskiros pramonės šakos gamina net žemesnio techninio lygio produkciją nei sovietmečiu.

Tokiame kontekste ironiškai skamba prieš kelerius metus puoselėtos iliuzijos apie mūsų valstybės pranašumą prieš kitas naujas ES valstybes dėl artimos kaimynystės su Rusija. Pavyzdžiui, Prezidentas Valdas Adamkus viename savo pranešimų yra sakęs: „Lietuva suinteresuota, kad Rusija dalyvautų Europos gyvenime. Esame pasiryžę į įvairius bendradarbiavimo projektus įtraukti gretimas Rusijos sritis (...). Kartu su Rusija Baltijos regioną galime paversti vienu turtingiausių pasaulyje“⁹⁹. Deja, realybė krypta kitaip – tai Rusija, tiksliau jos dujų ir naftos magnatai sprendžia, kokiuose projektuose Lietuva, vienaip ar kitaip pasitarnaudama jų interesams, gali dalyvauti.

2005 m. lapkritis

⁹⁹ LR Prezidento V. Adamkaus kalba, pasakyta Karališkajame tarptautinių santykių institute: „Lietuva integruotame pasaulyje“, Londonas, 2002 m. kovo 27 d., in: Lietuvos užsienio politika 2002, Vilniaus universiteto leidykla, 2004, p. 63.